Ske mus dnr 159/2013
Lst dnr 434-1367-2013

Skellefteå museum

Trädgårdsantikvarisk rapport

Inventering av Dahlbergsgårdens trädgård

Bastutjärn 1:27 och 1:28

Norsjö kommun, Västerbottens län

Skellefteå museum 2014
Pernilla Lindström

Förord

På uppdrag av Stiftelsen Dahlbergsgården har trädgården vid byggnadsminnet Dahlbergsgården inventerats och riktlinjer till skötsel upprättats. Resultatet ska utgöra underlag för stiftelsens skötsel av trädgården.

Uppdragstagare har varit Skellefteå museum genom byggnadsantikvarie Pernilla Lindström i samarbete med Stiftelsen Dahlbergsgården genom Barbro Holm. Fältarbetet utfördes under sommaren 2013, riktlinjerna upprättades 2013-2014.

Skellefteå i juni 2014
Pernilla Lindström

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid
Inledning	3
Syfte	4
Bakgrund	5
Inventering	7
Skötselområden	8
Riktlinjer	10
A. Prydnadsträdgården	13
B. Entrépartiet	21
C. Ladugårdsbacken	26
D. Potatislandet	33
E. Kökslandet	37
F. Mullbänken	45
Källor	54

Inledning

Under sommaren 2013 har trädgården vid Dahlbergsgården i Bastutjärn, Norsjö kommun, inventerats på uppdrag av Stiftelsen Dahlbergsgården. Dess innehåll av växtmaterial och uppbyggande strukturer har dokumenterats, åtskilliga foton har tagits och de mest relevanta historiska dokumenten har gåtts igenom liksom en del sidolitteratur om trädgårds-historia i Västerbotten. Några skötselplaner från andra kulturhistoriskt intressanta trädgårdar i Sverige har gett inspiration för upplägget av dessa riktlinjer.

En stor del av arbetsprocessen har gått åt till att identifiera trädgårds-växterna. Flera av dessa är hämtade direkt ur naturen, speciellt om de haft ett särskilt vackert utseende, och under årens lopp kan korsningar och åter-korsningar ha uppkommit spontant.

Under sommaren 2013 har en första mindre röjning påbörjats. Resultatet av detta kommer inte att synas förrän tidigast sommaren 2014. Dessa riktlin-jer bör utgöra en bra grund för fortsatta ställningstaganden om skötseln av trädgården.

Syfte

Syftet med inventeringen och riktlinjerna är att:
- Identifiera befintligt och tidigare befintligt växtmaterial medan detta ännu låter sig göras.
- Bevara och skydda den kultur- och naturmiljö som har utvecklats inom Dahlbergsgården under en lång följd av år.
- Ta ett samlat grepp över Dahlbergsgården och bidra till dess helhetsmiljö.
- Utgöra underlag för fortsatt förvaltning och skötsel av trädgården samt för länsstyrelsens ställningstagande och kostnadsberäkning för trädgårdens restaurering och skötsel.
- Utgöra en god och tydlig plattform för långsiktig drift med det överordnade målet att säkra och utveckla Dahlbergsgården som ett viktigt besöksmål för kultur- och trädgårdsvänner.
- Spegla en trädgård i Västerbottens inland och särskilt de villkor som var rådande i Bastutjärn under 1900-talets första hälft.
- Utgöra en komplettering till den byggnadsminnesutredning som utfördes 2003 och det vårdprogram som upprättades för byggnaderna 2009.

Tre värdekärnor utgör grunden till riktlinjerna:
- Den historiska bakgrunden till gårdens framväxt med hjälp av skriftliga och fotografiska dokument, muntliga berättelser och inventeringsresultat.
- Byns läge med topografi, lokalklimat och jordmån som tillsammans utgör grunden för trädgårdens utformning, växtinnehåll och möjlighet att överleva.
- Det stora intresset alltifrån familjen på Dahlbergsgården (både tidigare boende och ättlingar) till privatpersoners trädgårdsintresse och statliga och kommunala myndigheters intresse att bevara och visa upp västerbottnisk trädgårdshistoria.

Bakgrund

År 1826 uppförde Jakob Johansson och hans hustru ett hus i byn Bastutjärn, Norsjö. Denna gård kom att kallas för Dahlbergsgården och beboddes fram till 1979. 1985 öppnades gården för allmänheten, då stiftelsen Dahlbergsgården bildades.

Dahlbergsgården är inte ett museum i vanlig bemärkelse, gården visar levande hur verkligheten tedde sig för de fyra generationer som levde och verkade där. Många kommer till Dahlbergsgården för att höra historien om den på sin tid välkände och omtyckte profilen Moses Dahlberg (1863-1955). Han kom till gården som 15-åring 1878, för att tjäna som dräng, och blev sedan kvar då han gifte sig med dottern i huset och tog över gården.

Moses var väldigt mångkunnig, inom t ex djurläkekonst och botanik, trots att hans skolgång knappast kan ha varit särskilt lång. Han lärde sig de första grunderna i djurläkekonst hos en man i Sörbyn och kom sedan att vidareutveckla sina kunskaper i Bastutjärn. Han samarbetade med zoologiska institutet i Uppsala. Han utövade också lite ”tandläkeri” och var mycket intresserad av botanik, han kunde även latinska namn på växterna. I stora salen på gården finns en pärm med torkade blommor som Moses plockat och lagt här och där, bl a som bokmärken. De samlades på 1980-talet i denna pärm. Det berättas att botaniker från Umeå hälsade på för att lära sig av Moses kunskaper. Efter besöket ska han ha uttalat sig om Moses att ”Hos ingen olärd man har jag funnit sådant kunnande.”

Moses intresse för djur och natur fördes vidare till dottern Eugenia Mosesdotter Dahlberg (1887-1971). Hon kunde namnen på både växter, djur och

insekter. Eugenia gifte sig aldrig och kom att bo kvar på Dahlbergsgården hela sitt liv tillsammans med brodern Mauritz. Det sägs att det var hon som såg till att gården fick behålla sin ålderdomliga prägel, hon var nämligen emot alla nymodigheter och förändringar. Radio ska ha varit det enda hon accepterade. Hennes specialintresse förutom djur och natur var astronomi. Hon ska också ha lärt sig stenografi från en bok hon fått av en släkting.

Dahlbergsgårdens trädgård har ett högt upplevelsemässigt värde, ett personhistoriskt värde samt utgör en relativt unik trädgård i norra Sverige. Kring Dahlbergsgården finns en fin och unik blomsterprakt att beskåda. Trädgårdens värde är en följd av den gärning som bland andra Moses lämnat i arv. Trädgårdens största upplevelsemässiga värde består i hur Moses nyttjat naturens tillgångar för att skapa en intressant trädgård. Detta arv kan genom inventeringens försorg bättre tas till vara och utvecklas vidare för kommande generationer trädgårdsbesökare.

Trädgårdens beståndsdelar är till stor del levande material som av naturen är föränderligt, och arbetet med att bevara den kan beskrivas som att vårda en dynamisk och levande process, där man hela tiden arbetar mot fastställda syften och mål. Som ”ett levande arkitektoniskt byggnadsverk” kräver en trädgård speciella hänsynstaganden och speciell kunskap för att skyddas och bevaras. Det viktigaste är att trädgårdens struktur och de rumsliga sammanhangen liksom trädgårdens gröna innehåll bevaras och att inga irreversibla förändringar sker.

Tre utgångspunkter ligger till grund för riktlinjernas inriktning.
a) Moses och Eugenias gärning inom trädgårdsodling.
b) Bevarandet av kulturhistoriskt värdefullt växtmaterial
c) Trädgårdens status och ställning idag.
Dessa tre punkter rör hur arvet efter familjen Dahlberg ska definieras och tolkas för att ligga till grund för bevarande av trädgården, det rör också hur trädgården nu och i framtiden ska kunna utvecklas som en plats för svenskt trädgårdsintresse.

Inriktningsmål för framtida drift:
- att ge besökaren en upplevelse inom trädgården i enlighet med Moses och Eugenias livsfilosofi. Detta görs genom att informera om trädgårdens växtbestånd och personernas gärning.
- att bejaka trädgården som besöksanläggning och anpassas till de ekonomiska villkor som detta leder till.
- att vårda det historiska arv som Moses och Eugenia efterlämnade vilket innebär att sköta trädgården med insatser som gör den full rättvisa.

Inventering

Inventeringen av Dahlbergsgårdens trädgård syftade framförallt till att dokumentera dess innehåll av växtmaterial samt uppbyggande strukturer i form av hägnader, kantmaterial mm. Detta planerades ske genom fältarbete under sommaren 2013 vid tre tillfällen – vår/försommar, högsommar/blomningstid samt sensommar/frötid. Det första besöket fick dock ställas in då Länsstyrelsen Västerbotten ännu ej fattat beslut om bidragsmedel till inventeringen. Fältarbete skedde därför endast vid två tillfällen och det andra besöket tidigarelades. De två besöken skedde den 20 juni (försommar) och den 19 augusti (sensommar). Detta innebär att vissa växter aldrig sågs i blomningsstadiet och därmed har varit extra svåra att artbestämma.

Skötselområden

De skötselområden som dessa riktlinjer omfattar är sex till antalet, varav tre är särskilt intressanta, tack vare deras växtinnehåll samt eftersom de har genomgått minst förändringar. Det gäller prydnadsträdgården vid huvudbyggnadens västra gavel, entrén till huvudbyggnaden samt ladugårdsbacken. För enkelhetens skull har varje skötselområde fått ett namn. Till varje område hör en serie bilder som beskriver växtinnehåll, skötselbehov m m.

Prioritering
I första hand ska prydnadsträdgården tas om hand, av flera skäl. Den är i störst behov av åtgärd, den har det största pedagogiska värdet för att spegla både den avsedda perioden samt familjen, därtill har den stor utvecklingspotential. I prydnadsträdgården behövs begränsnings- och föryngringsbeskärning av buskar vilket är en uppgift som kräver särskilda utbildningsinsatser.

I andra hand ska mullbänken och kryddgården åtgärdas. Dessa kan med relativt få åtgärder få tillbaka en del av sitt ursprungliga utseende och därmed ges ett större pedagogiskt värde. Ladugårdsbacken, potatislandet och entrépartiet lämnas utan åtgärd men sköts fortsättningsvis enligt dessa riktlinjer.

Innan åtgärder sker bör grundläggande kunskaper om metoder, redskap, fortsatt skötsel o s v förmedlas. Det är viktigt att de som ska ta hand om trädgårdens vardagliga skötsel har tillgång till tillräcklig kunskap, både praktisk och teoretisk, för att kunna utföra sitt arbete. För att trädgården ska kunna bevaras i samma skick behöver samma tid och kraft läggas på dess skötsel idag som då den var i gott skick under Moses Dahlbergs livstid.

Mål för skötselområdena
Gemensamma mål:
- Att ta vara på det historiska perspektivet, speciellt vad gäller växtmaterialet och trädgårdens struktur och uppbyggnad. Se särskilda riktlinjer för respektive växt.
- Att vara lyhörd för traktens kvaliteter i form av jordmån, topografi och klimat.
- Att ta vara på det lokala och regionala intresset och engagemanget.

Kvalitetsmål

A. Prydnadsträdgården, skötselprioritet 1
Området har högt bevarandevärde, skötsel sker i enlighet med ursprungsintentioner där en medelhög skötselintensitet krävs.

B. Entréparti, skötselprioritet 2
Området har högt bevarandevärde, skötsel sker i enlighet med ursprungsintentioner där en låg skötselintensitet krävs.

C. Ladugårdsbacken, skötselprioritet 2
Området har högt bevarandevärde, skötsel sker i enlighet med ursprungsintentioner där en låg skötselintensitet krävs.

D. Potatislandet, skötselprioritet 2
Området har lägre bevarandevärde och kräver låg skötselintensitet, området kan dock utvecklas vilket skulle kräva högre skötselintensitet.

E. Kökslandet, skötselprioritet 3
Området kan utvecklas och kräver hög skötselintensitet.

F. Mullbänken, skötselprioritet 3
Området kan utvecklas och kräver hög skötselintensitet.

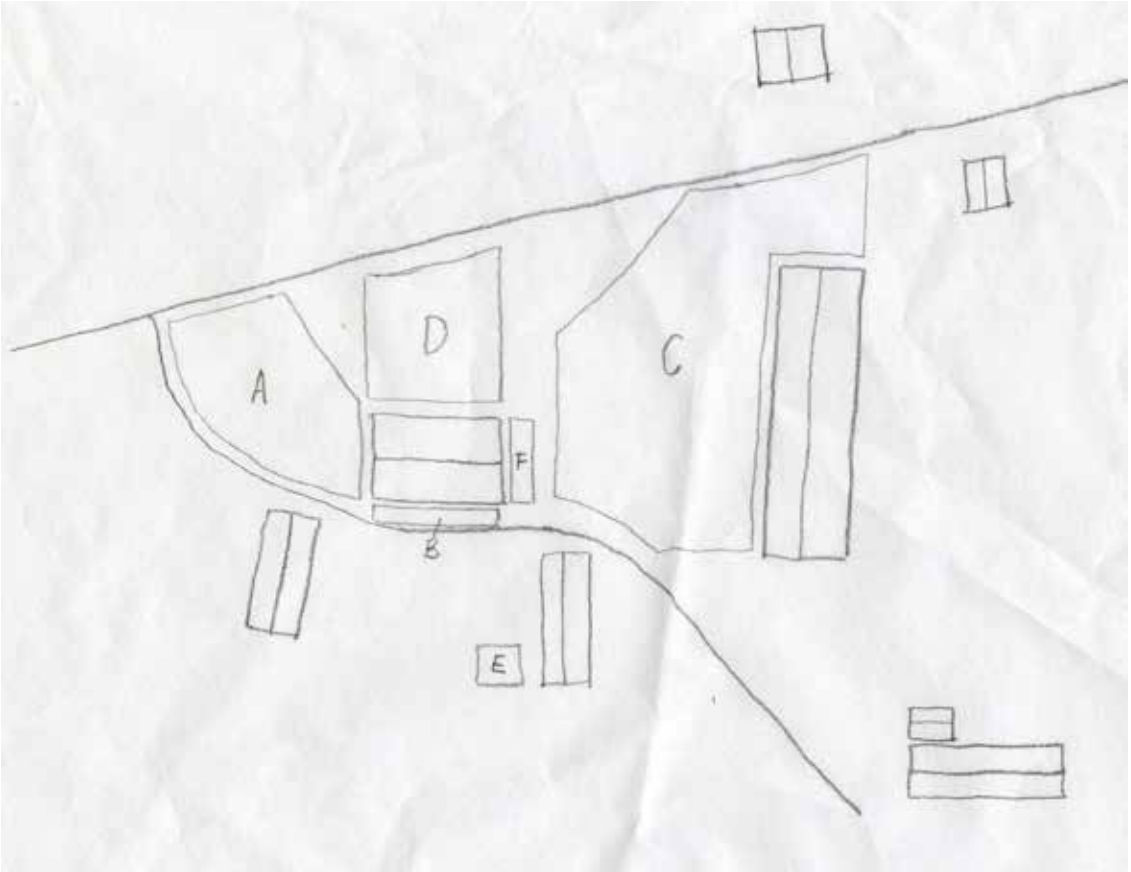

Riktlinjer

Riktlinjerna skall inte betraktas som fullständiga, det är viktigt att betrakta dem som ett steg på vägen, men de borde ändå utgöra en bra grund för det fortsatta ställningstagandet om trädgårdens skötsel. Skötsel av gårdsmiljön och trädgården ska ske med utgångspunkt från den tidsepok som gården präglas av, med avseende på byggnadsbestånd och befintligt växtmaterial. Vartefter det kommer fram fler uppgifter om trädgården kan dessa utgöra viktiga pusselbitar för framtida ställningstaganden. En trädgård blir aldrig ”färdig” på samma sätt som ett hus utan är en levande organism som måste skötas och utvecklas kontinuerligt. Dessa riktlinjer är ett första steg men minst lika viktigt är arbetet med att sköta trädgården varje år.

Allmän strategi

Klippning

På våren klipps över lag alla perenner ner, se särskilda riktlinjer för respektive växt. Städa och ta bort döda växter. Klipp inte ner växterna på hösten då det ger ett skydd inför vintern.

Beskärning

Buskar som redan under hösten bildar blomknoppar för nästa års blomning ska beskäras direkt efter blomningen. Detta sker genom att man skär tillbaks fjolårsskotten till en tredjedel för att stimulera bildandet av nya skott. Till denna grupp hör t ex syrener. Buskar som sätter blommor på grenspetsarna på ett och fleråriga skott skall beskäras på vintern. De avblommande äldre skotten tas bort och lämnar plats åt nya skott. Till denna grupp hör t ex spireor. Istället för att gräva upp gamla buskar och plantera nya kan en ordentlig beskärning föryngra busken och få fart på tillväxten. Kraftig beskärning kan behövas för att återfå en tät växt ända nere från marken. Det är också viktigt att se efter hur miljön runt plantan ser ut, har den för lite ljus eller är konkurrensen från andra växter för stor? Förändra successivt och ändra inte på för många faktorer samtidigt. En försummad växt kan behöva några år på sig för att återfå ett friskt och vitalt utseende.

Gödsling

Mylla ner kompost på alla öppna jordytor för att få en bra struktur på jorden. Gödsla med väl brunnen stall-, ko- eller hönsgödsel. Gödsla på våren, för lite näring gör växterna svaga och mer mottagliga för skadedjur. För mycket näring kan främja angrepp, exv av gråmögel. Plocka bort angripna växtdelar och bränn dem, lägg dem inte i komposten.

Vattning
Vattning görs på morgonen eller kvällen, den tid då så liten avdunstning som möjligt sker. Vattning behöver bara göras under långa torrperioder.

Förökning och föryngring
Trädgårdens byggstenar är dels materiella, såsom jord och sten, dels de levande växterna. En viss art och sort har valts ut för sin färg, sin storlek och sin form, och uttrycket blir inte detsamma om en annan sort används, även om den är av samma art. Det krävs tid och kunskap att föryngra och föröka befintligt växtmaterial, men det är den ur bevarandesynpunkt bästa vägen. Många perenner går att dela. Detta görs enkelt med en spade eller grep, känsliga växter delas med händerna. Delning utförs ungefär vart tredje år. Gräv upp plantan och dela den i två eller fler delar. Toppsticklingar tas genom att den översta biten av växtens topp klipps av. Plocka bort de nedre bladen och eventuella blommor så att växtkraften koncentreras till rotbildning. Vissa sticklingar sätts i vatten under första tiden för att främja rotbildning men de flesta sätts direkt i såjord och täcks med en plastpåse med lufthål i. När plantan börjar få nya blad har den etablerat sig och plastpåsen kan tas bort. Basalsticklingar tas genom att en hel stjälk med en bit av roten med tas. Plantera direkt i jord och täck med plastpåse med lufthål. Många rotäkta buskar går lätt att själv föröka med sticklingar, rotskott eller avläggare. Det är bra att börja i god tid om man vill föryngra sin buske. Redan året innan man planerar att ta sticklingar eller avläggare ska man göra en ordentlig beskärning av växten.

Plantering
Lämplig tidpunkt för plantering, krav på växtplats och jordmån varierar mycket beroende på vilken växt det gäller. All plantering är emellertid viktig att förbereda genom jordförbättring. Man kan behöva blanda en alltför styv lerjord med sand eller tillföra något mullämne till en mager sandjord. Gödsel och kalk kan också behöva tillsättas. Gör jordförbättringen en tid innan planteringen. För vissa växter ska en beskärning ske i samband med plantering, det gäller t ex vinbärsbuskar om de är glesa i växtsättet.

Rensning
Några tidiga och täta rensningsomgångar av ogräset i rabatten och luckring av jorden på våren och försommaren underlättar för hela den fortsatta säsongen.

Gräsklippning
Gräsytor räfsas vår och höst när det torkat upp. Gräsklippning runt huset bör utföras regelbundet. Normal klipphöjd 3-3,5 cm. Klipp aldrig mer än

1/3 av gräshöjden varje gång. Klipp inte gräsmattor för korta om en rikare örtflora ska utvecklas och bevaras. Sista klippning inför hösten kan ske relativt tidigt. Växtligheten ska vara hög, men inte så hög att den lägger sig och bildar en tät filt och tussar. Om gräsklipp ska få ligga kvar avgörs från fall till fall beroende på hur mycket som bildas. Om gräsklippet konsekvent tas bort förs näring bort och måste ersättas om marken ska behålla sin bördighet och om man vill ha en frodig gräsväxt. Eftersträvas en hög artrikedom av ängskaraktär ska gräsmattan däremot hållas mager. Gräsytor med artsammansättning av ängskaraktär kan skötas genom slåtter med skärande redskap vid traditionell slåttertid i juli till augusti. Höet får ligga kvar och torka ett tag, men räfsas sedan ihop och tas bort. Gräsytor med sådan blomsterprakt ska inte gödslas.

Skötselåtgärder

Nuläget för varje skötselområde presenteras i form av text och bild samt med en växtförteckning för varje område upprättad i samband med inventeringen där ställning har tagits till hur varje art/sort bör behandlas i fortsättningen. Växternas nummer återfinns på ritningarna. För varje skötselområde beskrivs åtgärder i prioriteringsordning. Många åtgärder hänger ihop så att den ena inte kan göras utan den andra. Allt löpande arbete, liksom åtgärder och iakttagelser, bör dokumenteras kontinuerligt med noggrann datering. Detta kan exv ske i form av en trädgårdsdagbok.

A. Prydnadsträdgården

Historik och nuläge
Prydnadsträdgården vid huvudbyggnadens västra gavel har troligtvis funnits ganska tidigt i jämförelse med andra gårdar i Norsjö kommun. Den bör ha anlagts omkring 1920-1930-talet. Delar av området består av växter som Moses grävt upp i naturen och flyttat in i trädgården, annat är planterat av andra familjemedlemmar. Detta är den del av trädgården där det är troligast att det finns växter som köpts in till gården. På gamla fotografier syns att området tidigare kringgärdades av ett rödmålats spjälstaket. På foton från 1980-talet syns även att det har vuxit buskar av okänd sort mot gaveln.

Flygfoto av gården med prydnadsträdgården intill västra gaveln, okänt årtal.

Åtgärder, rekommendationer

- Området ska skötas och underhållas som den levande trädgård det är. Det ska i huvudsak behållas i befintligt skick.
- Det största problemet för många av växterna, speciellt i markskiktet, är idag brist på ljus och näring då området har blivit något vildvuxet. Dessa behov måste tillgodoses.
- De nuvarande grovstrukturerna i form av gångar, buskage, träd och planteringar ska behållas så intakta som möjligt.
- Arter och sorter som finns idag ska behållas på sina nuvarande platser eller flyttas till annan plats inom skötselområdet om man så finner lämpligt. Huvudvikten ska läggas på att vårda och föryngra befintligt växtmaterial samt hålla dessa växter i fortsatt gott skick.
- Arter och sorter som har ”rymt” utanför området ska flyttas tillbaka in i trädgården.
- Befintligt växtmaterial som försvinner ersätts med samma art/sort så långt detta är möjligt. Endast i undantagsfall får arter eller sorter bytas ut. Nya växter och element införs inte i området utan en grundlig konsekvensanalys.
- Området ska betraktas som om den vore privat tomt som man gärna får gå in i men inte ta växter eller växtdelar ifrån.
- Buskar och träd ska beskäras i mån av behov. Buskbeståndet ska inte få bre ut sig mer. Föryngringsbeskärning behövs med några års mellanrum.
- Kemiska bekämpningsmedel får inte användas.

Årlig skötsel

April: Ev. beskärning av buskar
Maj: Genomgång av hela området, ev. reparationer efter vinterskador.
Juni: Ogräsrensning.

Juli: Ogräsrensning. Gräsklippning.
Augusti: Ogräsrensning. Gräsklippning.
September: Sista ogräsrensningen och gräsklippningen.
September-oktober: Genomgång av hela området. Ev. reparationer.
Oktober-december: Utvärdering. Preliminär planering inför nästa år.

Växtförteckning

Buskar:

Bondsyren *Syringa vulgaris*, två bondsyrener växer vid entrén till trädgården och är i dåligt skick. Syrenen blir vackrast om man ständigt föryngrar den genom beskärning. Denna genomförs helst efter blomningen i juni. Utebliven blomning kan bero på att busken står för skuggigt. Förökas genom avläggare men kan även förökas med frö. Fröet mognar sent och skall förvaras torrt och varmt så att det faller ur kapslarna. Gror säkrast om det köldförvaras före sådd. Förökning med sommarsticklingar kan lyckas.

Häckkaragan/Sibirisk ärtbuske *Caragana arborescens*, längst västerut i området växer åtminstone två karaganer, kanske fler. Buskarna är i gott skick och har hunnit växa sig rejält stora och bildat ett ordentligt buskage med åren. Dessa beskärs på vårvintern genom att äldre grenar gallras ut från basen samt lätt putsning. Tål att klippas rejält. Hårdare beskärning görs efter blomning.

Prestonsyren, *Syringa x prestoniae*, vad som troligtvis är två-tre Prestonsyrener växer i kanten av området mot infartsvägen. Dessa är i gott skick men bör varsamt föryngringsbeskäras vart 3-5 år under vårvinter. Avlägsna de äldsta grenarna för att den ska skjuta nya skott. Underhållsbeskärning görs direkt efter blomning. Gödsel är inte nödvändigt så länge de ser välmående ut, kan gödselvattnas på våren för en rikare blomning.

Klasespirea *Spiraea x billardii,* längs med infartsvägen växer en häck av spirea. Buskarna har under åren tillåtits sprida och breda ut sig så att den idag bokstavligen bildar två parallellt löpande häckar. Buskarna behöver beskäras ordentligt, helst på våren eller under juli-september (JAS) genom att gallra ut äldre grenar från basen. Bildar rotskott och sprider sig lätt. Måste hållas efter.

Skogsolvon *Viburnum opulus*, antagligen planterad av Moses. Behöver vattnas under torrperioder. Tycker om att växa under lövfällande träd men blommar rikligast då den står ljust, i skuggiga lägen är blomningen betydligt sparsammare. Väletablerade olvonbuskar som denna behöver beskäras under slutet av vintern. Förökas genom avläggare. Planteras ut medan växten fortfarande befinner sig i vintervila. Lösgör varsamt rötter som rullat ihop sig längs kanterna av jordklumpen, men ta inte bort någon jord. Gräv en grop som är dubbelt så bred som jordklumpen. Förbättra jorden med kompost. Placera klumpen så att dess översta del hamnar på samma nivå som markytan. Fyll på med kompostblandad jord. Vattna rejält. Skydda växtplatsen med täckmaterial som hjälper jorden att hålla kvar fukten.

Vit syren *Syringa vulgaris* 'Alba', intill hängsyrenerna växer även en vit bondsyren. Busken är i gott skick men är något inträngd av de andra syrenerna. Full sol ger bäst blomning. Skulle blomningen utebli kan det bero på att busken står för skuggigt. Syrenen blir vackrast om man ständigt föryngrar den genom beskärning. Denna genomförs helst efter blomningen i juni. Förökas genom avläggare men kan även förökas med frö. Fröet mognar sent och skall förvaras torrt och varmt så att det faller ur kapslarna. Gror säkrast om det köldförvaras före sådd. Förökning med sommar-sticklingar kan lyckas.

Vresros, *Rosa rugosa*, ett stort bestånd vresrosor finns mellan syrenerna och olvonträdet. Buskaget har tillåtits växa fritt genom åren och är idag mer eller mindre ogenomträngligt och behöver därmed beskäras ordentligt på våren. Ta bort gamla grenar från plantans centrum. Korta in grenar som inte producerar sidoskott. Om man plockar bort överblommade rosor och små-nypon blommar busken längre. Under sensommaren bör man dock sluta så busken får en chans att utveckla nypon. På vintern är det bra att skaka bort snö från busken så inte formen skadas av tyngden. Förökas lätt med hjälp av sticklingar. Lämpligaste tiden för att ta sticklingar är juli. Luckra upp växtplatsen ordentligt och blanda upp jorden med kompost eller planteringsjord. Klipp av de översta 25cm på några stadiga, unga grenar. Stick ner sticklingarna i jorden så att topparna hamnar några cm ovanför marknivån. Vattna ordentligt. Täck över med något skyddande material när hösten kommer och låt skyddet ligga kvar till senvintern. När sommaren kommer måste man vattna och gödsla så sticklingarna lätt kan etablera sig. Nästa vår kan man plantera om dem till nya växtplatser. Om man vill för-yngra en etablerad buske kan man klippa ned hela plantan till 25cm höjd. Räkna inte med full blomning samma år.

Perenner:
Brandlilja *Lilium bulbiferum*, ett exemplar växer under syrenbuskarna intill vresrosorna och har förmodligen självsått sig med hjälp av bulbillerna. Näringsrik jord ger bäst blomning men färsk naturgödsel bör undvikas. Gillar sol men klarar konkurrens av buskar. Skär inte snittblommor av plantan oftare än vart tredje år. Självsår sig med hjälp av bulbillerna, groddknopparna, som bildas i bladvecken men tar 2-3 år på sig innan de blir blombara och kan sås. Kan även förökas med sidolökar eller med hjälp av lökfjällen (lökblad sammanväxta vid basen vilket gör att löken ser ut som en tallkotte) som sticks i sandblandad jord i lådor. Vid varje lökfjäll bildas en eller flera smålökar som planteras ut när de blivit så stora att de lätt kan hanteras. Plantera lökarna i vanlig matjord på vår eller höst. Sätt löken på 20cm djup. Vattna inte för mycket. Kan ha lätt för att få svamp, då gulnar den och dör och bör grävas upp och brännas. Eugenia kallade blomman kejsarkrona, ett namn som numera bara används på arten *Fritillaria imperialis*.

Förgätmigej *Myosotis scporpioides*, växer ganska väl spritt i gräset. Där den trivs kan den sprida sig i effektivaste laget och då gäller det att hålla efter den. Förökas genom delning eller frön. Plantering och delning kan göras vår såväl som tidig höst. Fröna behöver ljus för att gro. Så fröna i krukor i juli. Håll jorden fuktig hela tiden. Plantera om i större krukor när plantorna är tillräckligt stora och gräv sedan ner i jorden utomhus. Innan frosten
kommer flyttas de in och placeras svalt. I februari ställs de i ett soligt fönster och ges mycket vatten.

Teveronika *Veronica chamaedrys*, växer också här och där i gräset men är inte lika effektivt spridd som förgätmigejen.

Tibast *Daphne mezereum*, inflyttad av Moses från skogsbestånd. Beskärs i juli-september (JAS) då äldre grenar gallras ut från basen. Hela växten är mycket giftig. Bären kan tas bort för att inte locka till förtäring.

Torta, *Lactuca alpina*, troligtvis inflyttad av Moses. Växer mellan bondsyrenerna och olvonträdet.

Vitsippa *Anemone nemorosa*, ett mindre bestånd vitsippor växer under bondsyrenerna mot vresrosorna till. Vitsippan har en lång krypande jordstam vilket gör att den kan breda ut sig och bilda stora bestånd där den trivs. Förökar sig med jordstammarna. Se till att den får växa ifred så att ingen annan växt tar över på bekostnad av vitsipporna.

B. Entréparti

Historik och nuläge

Grönytorna framför huset intill verandan tycks vara de som är mest oförändrade på Dahlbergsgården. Detta bekräftas både av ättlingarnas minnen samt av äldre fotografier.

Gårdens framsida, flygfoto av okänd ålder.

Gårdens framsida fotograferad 1986.

Blåtry och humle vid husets veranda, foto av okänd ålder.

Åtgärder, rekommendationer

- Arter och sorter som finns idag ska behållas på sin nuvarande plats. Huvudvikten ska läggas på att hålla dessa växter i fortsatt gott skick.
- Området ska betraktas som om den vore privat tomt som man gärna får gå in i men inte ta växter eller växtdelar ifrån.
- Buskar ska beskäras i mån av behov. Buskbeståndet får inte bre ut sig mer. Föryngringsbeskärning behövs med några års mellanrum.
- Humlekvistar lindas upp vid behov.
- Kemiska bekämpningsmedel får inte användas.
- När buskar blir för gamla och dör ersätts de med samma sort. Endast i undantagsfall får arter eller sorter bytas ut.

Årlig skötsel

April: Ev. beskärning av buskar
Maj: Genomgång av hela området, ev. reparationer efter vinterskador.
Juli: Gräsklippning.
Augusti: Gräsklippning.
September: Sista gräsklippningen.
September-oktober: Genomgång av hela området. Ev. reparationer.
Oktober-december: Utvärdering. Preliminär planering inför nästa år.

Växtförteckning

Buskar:
Blåtry, *Lonicera caerulea*, till vänster om farstubron växer en buske som troligtvis är en blåtry men eftersom blomningen inte setts är det svårt bedöma exakt sort. Busken kan ses på samma plats på flera äldre foton. Busken är i gott skick och har inget behov av åtgärd. Förökas genom avläggare.

Fylld kanelros/Bukettros/Tornedalsros, *Rosa majalis var. foecundissima*, växer vid sydöstra husknuten. På bilder från 1980-talet tycks ingen ros växa på denna plats varför man kan anta att denna har planterats relativt sent. Rosor har dock hört gården till sedan gammalt och är sådant ättlingarna minns från somrarna på gården. Rosen är ganska liten och skulle behöva beskäras för att skjuta rikligare med skott. Runtom i gräset finns också gott om rotskott. Kanelros blommar ofta långt före andra rosor. Blomningen sker i de flesta fall på sidoskott från årsgamla grenar, vilket man bör beakta vid beskärning. Huvudbeskärning görs under vårvintern när temperaturen ligger mellan 0-5 plusgrader. Beskärningen går ut på att hålla balans mellan äldre och yngre grenar. Gamla risiga grenar som blommar sämre skärs av nere vid marken. I allmänhet behöver den endast lite näringstillskott. När plantorna väl är etablerade behöver de sällan vattnas, inte ens under torrperioder. Står på egen rot och ger ofta rikligt med rotskott. Förökas med rotskott under hela växtsäsongen.

Silverbuske, *Elaeagnus communata*, växer till höger om farstubron. Att döma av bilder från 1980-talet samt gropar i gräsmattan har det tidigare funnits 1-2 silverbuskar till vid denna fasad. Dessa har enligt uppgift skadats av snöras från taket och finns därför inte kvar. Busken skulle må gott av att jorden runt om öppnades upp så att den fick bättre möjligheter att växa till sig. Den bör beskäras på vårvintern genom att äldre grenar gallras ut från basen. Busken har skjutit ganska rikligt med rotskott som kan användas till förökning. Den får röda ätliga frukter som kan användas till saft och gelé.

Perenner:
Förgätmigej *Myosotis scporpioides*, växer spridd i grästmattan främst kring kanelrosen. Sprider sig med hjälp av utlöpare. Där den trivs kan den sprida sig i effektivaste laget och då gäller det att hålla efter den. Förökas genom delning eller frön. Plantering och delning kan göras vår såväl som tidig höst. Fröna behöver ljus för att gro. Så fröna i krukor i juli. Håll jorden fuktig hela tiden. Plantera om i större krukor när plantorna är tillräckligt stora och gräv sedan ner i jorden utomhus. Innan frosten kommer flyttas de in och placeras svalt. I februari ställs de i ett soligt fönster och ges mycket vatten.

Humle, *Humulus lupulus*, växer på framsidan av farstubron och klättrar uppför denna. Humle syns på många äldre bilder av gården och har antagligen vuxit uppför farstubron i närmare 100 års tid. Beskärs på vårvintern ner till 10-15cm över marknivå. Gödslas om hösten. Hjälp humlen klättra genom att vira den runt störar eller rep. Förökas med rotbitar som grävs upp om hösten. Även sticklingsförökning.

Penningblad *Lysimachia nummularia,* växer spridd i gräsmattan, främst kring kanelrosen. Den är anspråkslös och trivs överallt, är lätt att föröka genom delning och växer både i sol och skugga. Den vill ha fuktig jord och blommar bäst i soligt läge. Kräver delning och omplantering med jämna mellanrum om den inte tillåts breda ut sig ohämmat.

Styvmorsviol *Viola tricolour*, växer spridd i gräsmattan, främst kring kanelrosen. Växter som t ex violer som växer i gräsytor visar på en lång kontinuitet och liten eller ingen gödsling och kemisk bekämpning.

C. Ladugårdsbacken

Historik och nuläge
Detta område visar främst spår efter Eugenia. Liksom sin far var hon intresserad av vackra växter och grävde upp sådana i naturen för att flytta hem dem till gården. Hennes filosofi skall dock ha varit att plantera växterna, inte i rabatter, utan lite varstans där de sedan fick sprida sig som de ville. Växterna i ladugårdsbacken minner ännu mycket om detta och är ur den hänsynen mycket värdefulla. Området omfattar både backen mellan huvudbyggnaden och ladugården liksom planen framför ladugården. Planen framför ladugården domineras av jättebjörnloka medan backen mellan de två byggnaderna främst består av liljor, aklejor och nejlikor.

Åtgärder, rekommendationer
- Helst bör maskinklippning av gräsytor undvikas, hellre lieslåtter.
- Örter får sprida sig hur de vill.
- Jättebjörnlokan bör hållas i schack så att den inte sprider sig ändå mer.

Årlig skötsel
Maj: Genomgång av hela området, ev. reparationer efter vinterskador.
Augusti: Lieslåtter.
September-oktober: Genomgång av hela området. Ev. reparationer.
Oktober-december: Utvärdering. Preliminär planering inför nästa år.

Växtförteckning
Perenner:
Akleja *Aquilegia vulgaris*, troligtvis planterade av Eugeunia. Flera exemplar växer i backen och har antagligen självsått sig efter den första planteringen. Samtliga har blåvioletta blommor. I lätt skugga varar blomningen längre. Sköter sig själv och dröjer sig gärna kvar där den trivs. Förekommer ofta förvildad. Det är enkelt att samla frön ur de torra kapslarna och strö ut. Så i sandblandad jord och håll fuktigt men inte blött. Fröna vill helst ha en köldknäpp för att gro. Bara den rena arten kan ge likadana plantor.

Backnejlika *Dianthus deltoides*, växer sparsamt i slänten och tycks vara på tillbakagång. Det är en slåttergynnad art som indikerar ett gott hävdtillstånd. Att den nu blir färre och färre med åren beror troligtvis på förändrad hävd. Blir vackrast på mager växtplats. En mycket tacksam växt som inte kräver nån större uppmärksamhet och som sprider sig intensivt. Kan behöva hållas efter så den inte tar över helt. Förökas genom frön eller delning. Självsår sig lätt.

Bergklint *Cyanus montana*, har spridit sig ordentligt i området, det är osäkert om detta är på eget bevåg från naturen eller om Eugenia har planterat även denna. Bergklint indikerar en måttlig störning i marken som möjliggör att dess frön kan gro. Bör hållas efter så den inte sprider sig mer. Beskärs på våren ned till marknivå genom lieslåtter. Har underjordiska löpare och kan därmed sprida sig snabbt och över stora ytor. Förökas genom delning eller med frön. Självsår sig.

Brandlilja *Lilium bulbiferum*, antagligen självsådd. Flera exemplar växer i området och har säkerligen spridit sig med hjälp av bulbillerna. Enligt uppgift fanns brandlilja aldrig uppe i slänten under Eugenias tid utan växte då i mullbänken intill husgaveln. Näringsrik jord ger bäst blomning men färsk naturgödsel bör undvikas. Gillar sol men klarar konkurrens av buskar. Skär inte snittblommor av plantan oftare än vart tredje år. Självsår sig med hjälp av bulbillerna, groddknopparna, som bildas i bladvecken men tar 2-3 år på sig innan de blir blombara. Kan även förökas med sidolökar eller med hjälp av lökfjällen (lökblad sammanväxta vid basen vilket gör att löken ser ut som en tallkotte) som sticks i sandblandad jord i lådor. Vid varje lökfjäll bildas en eller flera smålökar som planteras ut när de blivit så stora att de lätt kan hanteras. Plantera lökarna i vanlig matjord på vår eller höst. Sätt löken på 20cm djup. Vattna inte för mycket. Kan ha lätt för att få svamp, då gulnar den och dör och bör grävas upp och brännas. Eugenia kallade blomman kejsarkrona, ett namn som numera bara används på arten *Fritillaria imperialis*.

Jättebjörnloka *Heracleum mantegazzianum*, stora bestånd växer runtom ladugården. Att döma av äldre foton har det inte tidigare funnits björnloka runt byggnaden. De stora blomflockarna och växtens monumentala uppenbarelse gjorde den mycket populär som prydnadsväxt i tidiga trädgårdar så den kan mycket väl ha odlats någonstans i trädgården och därifrån spridit sig. Deras härdighet gör att de ofta blir långlivade och de kan bilda enorma bestånd och den måste därför hållas efter. Typen i norra Sverige är spädare än i södra landsdelarna, med mindre blad och kortare bladflikar vilka ofta doftar aromatiskt. Deras saft kan ge upphov till kontakteksem och svårläkta sår då den kommer i kontakt med huden i solsken.

Krollilja *Lilium martagon,* växer i backen bakom ladugården och har troligtvis satts där av Eugenia. Krollilja mår bäst om det är lite fuktigt. Vegetativ förökning genom bulbiller/groddknoppar saknas varför det ej är troligt att den självsått sig på platsen. Den förökar sig dock lätt genom sidolökar och frösättning. Sidolökar bildas vid sidan av löken eller vid stjälken, dessa kan försiktigt lossas och planteras på nya ställen. Är de mycket små, plantera dem i kruka som grävs ner i jorden och låt dem växa till sig där de första året. Detta är det snabbaste sättet att få nya blommor. Skörda frön på hösten när frökapslarna är bruna och börjar sprica upp. Bäst är att så redan på hösten. Fröna måste först ha en värmeperiod och sedan kallt under flera veckor för att under följande värmeperiod sätta upp de första bladen över jorden. Normalt tar det två år. Det kan ta lång tid innan frön börjar blomma - upp till åtta år från sådd till första blomman. Plantera på vår eller höst.

Tistel, okänd sort möjligtvis någon korsning med brudborste *Cirsium helenioides,* växer framför ladugården tillsammans med jättebjörnlokan. Bör hållas efter så att den inte sprider sig mer.

Åkervädd *Knautia arvensis,* växer spridd i gräset på ladugårdsbacken. Åkervädd förekommer sällsynt i norra Sverige. Kan växa i stora mängder.

Buskar:
Ros, okänd sort, växer framför ladugården i backen. Eftersom blomningen missades har exakt sort inte kunnat fastställas. Röj omkring rosen för att ge den bättre förutsättningar samt beskär.

D. Potatislandet

Historik och nuläge
Här stod tidigare 6-8 stycken äppelträd. Träden införskaffades antagligen under Gustaf Roséns tid som landshövding (1931-42) då han ivrade för fruktodlingen i länet. Genom hans försorg startades trädgårdssällskap i länets alla kommuner vilka bland annat delade ut fruktträd. Längst västerut i området stod en grupp vinbärsbuskar, både röda, svarta och vita. Bären användes bland annat av Eugenia till att göra solvin. Senare togs äppelträden bort och området förvandlades till ett potatisland, även det borttaget idag.

Det gamla landet bakom huset fotograferat 1986.

Åtgärder, rekommendationer
- Helst bör maskinklippning av gräsytor undvikas, hellre lieslåtter.
- Örter får sprida sig hur de vill.
- Ris och sly bör hållas efter.

Årlig skötsel
Maj: Genomgång av hela området, ev. reparationer efter vinterskador.

Augusti: Lieslåtter.
September-oktober: Genomgång av hela området. Ev. reparationer.
Oktober-december: Utvärdering. Preliminär planering inför nästa år.

Växtförteckning
Perenner:
Björkpyrola *Orthilia secunda*, växer spridd i slänten bakom huvudbyggnaden.

Daggkåpa, *Alchemilla vulgaris*, okänd art, växer spridd i området. Att skilja de olika underarterna åt är lättast tidigt på sommaren då flororna ofta utgår från yngre blad när man t ex anger hårighet. Äldre blad är ofta mindre håriga än unga. Att föröka daggkåpa är lätt. Gräv upp en planta som växt något år på platsen och dela den, på så vis kan man få ut mängder av plantor. Delning görs på våren eller tidigt på hösten.

Förgätmigej *Myosotis scporpioides*, växer spridd i slänten. Sprider sig med hjälp av utlöpare. Där den trivs kan den sprida sig i effektivaste laget och då gäller det att hålla efter den. Förökas genom delning eller frön.
Plantering och delning kan göras vår såväl som tidig höst. Fröna behöver ljus för att gro. Så fröna i krukor i juli. Håll jorden fuktig hela tiden.
Plantera om i större krukor när plantorna är tillräckligt stora och gräv sedan

ner i jorden utomhus. Innan frosten kommer flyttas de in och placeras svalt. I februari ställs de i ett soligt fönster och ges mycket vatten.

Rabarber, *Rheum rhabarbarum*, fyra buskar har planterats i slänten bakom huvudbyggnaden. Rabarber behöver näring, framförallt de första åren. Gödsla på våren, gärna med stallgödsel eller hönsgödsel. Man kan också täcka omkring, både för näringens skull och för att minska behovet av vattning. Beskärning är inte nödvändig. Plantan bör få stå kvar på samma ställe under lång tid. Stjälkarna ska dras upp, inte brytas eller skäras eftersom det kan skada roten. Skörda medan de är tunna. För tidig skörd kan plantan täckas med en hink eller dylikt. Drivs rabarber mörkt får den extra mjälla stjälkar vilket var vanligt förr. En rabarberplanta kan bli 10-15 år gammal men det händer att de överlever betydligt längre. När den börjar se hängig ut och enbart producerar smala stjälkar kan man dela den. Gräv då upp roten på våren och dela upp den in mindre plantor. Ta bort delar som ser döda ut. De första åren bör inte plantan blomma, ta därför bort skotten.

Torta, *Lactuca alpina*, i slänten bakom huvudbyggnaden växer en torta, antagligen inflyttad från naturen av Moses.

Ängsklocka *Campanula patula,* växer i vägkanten bakom huset. Dessa fröer gror långsamt och oregelbundet. Sås i krukor som placeras utomhus i skuggläge så tidigt som möjligt, gärna i januari. Täck med 2-4 mm perlit/ finkornigt grus. Groning sker på våren samma år eller året därpå. Kan även sås sep-nov utomhus i krukor eller på friland avsett för uppdrivning.

E. Kökslandet

Historik och nuläge

När kökslandet anlades är okänt men den fanns under Eugenias tid på gården. Landet var tidigare kringgärdat av ett grönmålat staket av hönsnät med träkant upptill samt en grind som kunde vikas upp. I landet ska då ha funnits en rosenbuske, troligtvis en fylld kanelros, en röd vinbärsbuske, gräslök samt antagligen några ytterligare kryddsorter. Dessutom skall där enligt uppgift ha funnits en rönn. Av bilderna nedan att döma rörde det sig dock snarare om ett fruktträd, troligast äpple. Rosen skall senare ha förvisats till en plats bakom bagarstugan men tycks inte finnas kvar där. En kanelros finns dock vid entrén. Tidigare skall även ett köksland ha funnits bakom bagarstugan där det bland annat odlades majrovor, kålrötter och morötter. När det landet fick jordloppor övergavs det och idag saknas helt spår efter det. Det befintliga kökslandet har inte kvar mycket av sin funktion som odlingsplats för köksväxter, men formen är ännu densamma. Gräsmattan på innergården kring landet slogs tidigare med lie och hässjades.

Fam. Dahlberg vid kökslandet, ca 1930-40-talet.

Eugenia i kökslandet.

Flygfoto över gården med kökslandet nedtill vid bagarstugan, okänt årtal.

Åtgärder, rekommendationer

- Utforma och plantera landet på ett mer traditionellt vis. Detta kan göra det lättare att vara helt renodlade och bevarandeinriktade i skötseln.
- Arter/sorter som efter bedömning av sakkunnig och efter fortsatt granskning av källmaterial bör ha funnits i landet kan utgöra en god komplettering för att vidmakthålla dynamiken i struktur och innehåll i landet.
- Rotfrukter, kål och lök bör planteras och om så sker skötas väl.
- Gräsmattan runt omkring landet klipps.
- När örter, perenner, träd och buskar blir för gamla och dör ersätts de med samma sort.

Årlig skötsel

Jan-april: Beställning av fröer. Sådd av dessa.
Maj: Genomgång av landet. Ev. reparationer efter vinterskador. Odlingsbäddar förbereds. Ev. gödsling.
Juni: Ogräsrensning. Utplantering.
Juli: Ogräsrensning.
Augusti: Ogräsrensning.
September: Ogräsrensning.
September-oktober: Genomgång av landet. Ev. reparationer.
Oktober-december: Utvärdering, preliminär planering inför nästa år.

Växtförteckning

Buskar:
Röda vinbär, *Ribes rubrun*, en buske växer i landets sydvästra hörn. Röda vinbärsbuskar klarar sig utan mycket näring men skörden blir bäst om de gödslas regelbundet med lite gödsel på våren. Beskärning på hösten, ta bort en fjärdedel av grenarna varje år. Ta bort de äldsta grenarna som hänger

ner längs kanterna. Kapa dem ända nere vid markytan. Var rädd om de nya skotten som kommer upp i mitten av busken, de ger bär nästa år. Förbättra jorden innan plantering. Lägg ett 20cm tjockt lager kompost på jorden och gräv om till 30-40cm djup. Komplettera med hönsgödsel eller komposterad kogödsel. Kan beskäras från första året och framåt. Klipp tillbaka skotten efter plantering till ungefär en tredjedel för att skapa en luftig struktur.

Svarta vinbär/tistron, *Rhibes nigrum*, en svartvinbärsbuske växer intill den röda. Denna beskärs på hösten då busken har fällt sina blad. Svarta vinbär kan beskäras hårdare än de röda och vita eftersom de ger bär på ettårs-skotten vilket de andra inte gör. Ta bort en tredjedel av grenarna varje år. Gamla grenar bör tas bort nere vid marken så att busken blir tät och nya skott kan växa fram. Föryngringsbeskär regelbundet för att få rikligt med bär. Bör ha några halvmeterlånga skott i mitten av busken varje år, är till-växten svagare än så kan det behöva gödslas.

Vita vinbär *Rhibes rubrum,* en vita vinbärsbuske växer i landets nordvästra hörn och är i mindre bra skick. Behöver föryngsringsbeskäras. Börjar sätta bär på något äldre grenar än svarta vinbär, detta innebär att dessa buskar inte skall gallras så hårt. Kan planteras både vår och höst.

Perenner:
Akleja *Aquilegia vulgaris*, flera exemplar växer i landet, blomfärg är okänd eftersom blomningen inte sågs under inventeringen. Förekommer med blå-violetta, rosa, vita samt tvåfärgade blommor, ibland påträffas även blommor utan sporrar. I lätt skugga varar blomningen längre. Sköter sig själv. Själv-sår sig lätt och dröjer sig gärna kvar där den trivs. Det är enkelt att samla frön ur de torra kapslarna och strö ut. Så i sandblandad jord och håll fuktigt men inte blött. Fröna vill helst ha en köldknäpp för att gro. Bara den rena arten kan ge likadana plantor.

Blåklocka *Campanula rotundifolia,* växer i gräset runt landet. Fröförökas.

Blåsippa *Hepatica nobilis,* kan ha hämtats hem från Gotland när Mauritz gjorde värnplikten där men växer även vilt ända upp till Västerbotten. Sprids ibland av myror. Blåsippa är fridlyst i Västerbottens län.

Brandlilja *Lilium bulbiferum*, denna lilja skall enligt uppgift vara flyttad till kryddgården från mullbänken vid huvudbyggnadens gavel. Näringsrik jord ger bäst blomning men färsk naturgödsel bör undvikas. Gillar sol men klarar konkurrens av buskar. Skär inte snittblommor av plantan oftare än vart tredje år. Självsår sig med hjälp av bulbillerna, groddknopparna, som bildas i bladvecken men tar 2-3 år på sig innan de blir blombara. Kan även förökas med sidolökar eller med hjälp av lökfjällen (lökblad sammanväxta vid basen vilket gör att löken ser ut som en tallkotte) som sticks i sandblandad jord i lådor. Vid varje lökfjäll bildas en eller flera smålökar som planteras ut när de blivit så stora att de lätt kan hanteras. Plantera lökarna i vanlig matjord på vår eller höst. Sätt löken på 20cm djup. Vattna inte för mycket. Kan ha lätt för att få svamp, då gulnar den och dör. Då bör den grävas upp och brännas. Kallas kejsarkrona av Eugenia, ett namn som numera bara används på arten *Fritillaria imperialis*.

Jätteprästkrage *Leucanthemum x superbum,* växer under praktlysingen och kan ha självsått sig där. Under våren bör man gräva upp och dela äldre plantor. Ofta är det bäst att kasta mittenpartiet. För att få ett mer kompakt växtsätt kan man klippa av toppskotten så snart de börjar växa till sig. Kan behöva stöd eller bindas upp.

Libbsticka *Levisticum officinalis*, växer i landets sydöstra hörn. Den bör vattnas regelbundet och gödslas emellanåt. Stjälkarna kan bli över två meter höga men utvecklas inte alltid. Förökas genom sådd eller delning.

Pion, okänd sort. Enligt uppgift är pionen flyttad från mullbänken vid husgaveln och är en av två pioner som Eugenia planterade där. Man ska vara snål med gödning, det kan dock vara bra att tillföra kalk och kompost ifall jorden är sandig. Blommorna är tunga så plantan kan behöva stöd ganska tidigt på säsongen. Pionen vill stå orörd så länge som möjligt. Börjar den tackla av när det gäller blomning och tillväxt kan det löna sig att plantera om och dela, men sen tar det ett par år innan den hämtat sig. För att före-

bygga detta kan man varje år lägga gräsklipp runt plantan några gånger, från första gräsklippningen till i mitten av juli eller bruka ner lite väl-brunnen naturgödsel samt benmjöl runt plantan på våren. När bladen vissnat på hösten kan dessa tas bort för att minska risken för svampangrepp följande vår. Förökas genom delning av jordstammen, kontrollera att det finns skottknoppar, s k ögon, på delen som avskiljs. Bästa tiden att dela eller flytta en planta anses vara i september. Delade plantor ska snarast sättas på den nya växtplatsen. Det kan ta några år innan den blommar. Om plantan sätts riktigt grunt med rotklumpen högst 5cm under markytan blir den snabbare blombar. Rena arter kan frösås, men fröet tar lång tid att gro.

Praklysing *Lysimachia punctata,* ungefär i mitten av landet och har bildat ett ganska stort bestånd. Sprider sig lätt genom underjordiska löpare. För att motverka spridning bör man dela och plantera om plantan vart annat till vart tredje år. Toppdressa varje år. Vattna under torra perioder. Förökas genom delning vår eller höst.

Prästkrage *Leucanthemum vulgare*, växer i gräsmattan runt om landet. Det är en slåttergynnad art som indikerar ett gott hävdtillstånd. Bör klippas ned till marknivå på våren. Växer ofta i stora drivor och självsår sig lätt.

Riddarsporre, okänd sort, växer vid västra flygelns sydöstra knut. Vill ha rejäl markfukt från tidig vår till försommar, annars blir plantorna mer mottagliga för mjöldagg. Mår bra av förnuftigt tillförd gödsling, helst ett långsamverkande material. Förbättra gärna jorden med kompost. Näringsfattig jord kan även behöva tillskott av välbrunnen stallgödsel. Gödslingen kan med fördel ske vid två tillfällen, tidigaste vår och tidigt under högsommaren efter första blomning. Om de överblommade stänglarna klipps ner forceras en höstblomning vilken kan vara av olika kvalitet beroende på väderlek. Framtvingad andra blomning får också klenare blomning påföljande år som följd. Uttunning av stängselskott kan utföras under våren om plantan har tendens att sticka upp många stammar men med gles eller svag blomning. Lämna de 3-5 kraftigaste anlagen och klipp av övriga. Gamla stammar bör kapas helt så snart de nya skotten hunnit bli 10-20cm höga. Klipp gärna tillbaka plantan efter höstens första frost, det minskar risken för svampproblem. Uppbindning kan bli nödvändigt i vindutsatt läge. Genomför i så fall detta innan plantan är fullt utvuxen och blomningen börjat. Var försiktig när du kör ner störar eller liknande i marken så du inte skadar rötterna. Riddarsporren kan frösås. Förkultivera inomhus i mars-arpil och plantera ut när frostrisken är över.

Vallört *Symphytum officinale*, växer i landets nordöstra hörn. Sprider sig med utlöpare och bildar ofta stora bestånd. Förökas från frö, med sticklingar eller genom delning.

F. Mullbänken

Historik och nuläge
Rabatten kan vara anlagd av Eugenia. Den var ursprungligen kortare och räckte inte över hela gaveln såsom den gör idag. Skötseln av mullbänken är idag eftersatt och växterna har tillåtits sprida och föröka sig okontrollerat. Ogräsrensning sker endast sporadiskt.

Äldre foto av gaveln där mullbänken finns, ålder okänd.

Åtgärder, rekommendationer
- Paradrabatten vid husväggen ska vara den bäst skötta delen av trädgården. Rabatten ska hållas i så ogräsfritt skick som möjligt.
- Vid gödsling av rabatten bör i första hand naturgödsel användas.
- När växter blir för gamla och dör ersätts de med samma sort.

Årlig skötsel:
April: Ev. beskärning av buskar.
Maj: Genomgång av rabatten. Ev. reparationer efter vinterskador. Rabatten förbereds. Ev. gödsling.
Juni-september: Ogräsrensning. Gräsklippning då teveronikan (maj-juni)

och toppklockan (juli-augusti) har blommat ut.
September-oktober: Genomgång av hela rabatten. Ev. reparationer.
Oktober-december: Utvärdering, preliminär planering för nästa år.

Växtförteckning
Perenner:
Akleja *Aquilegia vulgaris*, tre plantor med varierande färg finns i rabatten, en med blå blommor, en med rosa och en med violetta. Akleja sköter sig själv. I lätt skugga varar blomningen längre. Självsår sig lätt och dröjer sig gärna kvar där den trivs. Det är enkelt att samla frön ur de torra kapslarna och strö ut. Så i sandblandad jord och håll fuktigt men inte blött. Fröna vill helst ha en köldknäpp för att gro. Bara den rena arten kan ge likadana plantor.

Citronmeliss, *Melissa officinalis,* växer i gräset närmast mullbänken och kan någon gång ha spridit sig från denna. Det absolut enklaste sättet att föröka citronmeliss är med sticklingar som sätts direkt i jord. Frösådd ska ske tidigt på våren.

Löjtnantshjärta *Lamprocapnos spectabilis*, ett exemplar växer under köksfönstret. Det är viktigt att jorden är väldränerad, annars kan plantan drabbas av stamröta. Det kan bli nödvändigt att vattna. Om man täcker över växtplatsen håller jorden kvar fukten bättre. Blomningen blir rikare om man kontinuerligt klipper bort utblommade blommor. Klipp ner plantan efter blomning så kan den blomma en gång till. Under den sena våren är det bra att ge den extra näring i form av benmjöl. Om plantans centrum börjar vissna bort bör plantan delas så den blir fin igen. Normalt kan den växa på samma plats år efter år utan att behöva delas. Förökas genom delning. Dela plantorna på våren, innan blomning. Man kan också använda sig av rotsticklingar. Avlägsna några små rotstocksbitar från en etablerad planta under den tidiga våren. Se till att varje bit har minst en nod. Placera rotbitarna lodrätt i krukor och täck över med jord. Vänta med att plantera ut till nästa vår. Det är viktigt att jorden i krukorna hålls fuktig.

Pion, okänd sort, växer mitt i rabatten och är troligtvis planterad av Eugenia. Man ska vara snål med gödning, det kan dock vara bra att tillföra kalk och kompost ifall jorden är sandig. Blommorna är tunga så plantan kan behöva stöd ganska tidigt på säsongen. Pionen vill stå orörd så länge som möjligt. Börjar den tackla av när det gäller blomning och tillväxt kan det löna sig att plantera om och dela, men sen tar det ett par år innan den hämtat sig. För att förebygga detta kan man varje år lägga gräsklipp runt plantan några gånger, från första gräsklippningen till i mitten av juli eller bruka ner lite välbrunnen naturgödsel samt benmjöl runt plantan på våren. När bladen vissnat på hösten kan dessa tas bort för att minska risken för svampangrepp följande vår. Förökas genom delning av jordstammen, kontrollera att det finns skottknoppar, sk ögon, på delen som avskiljs. Bästa tiden att dela eller flytta en planta anses vara i september. Delade plantor ska snarast sättas på den nya växtplatsen. Det kan ta några år innan den blommar. Om plantan sätts riktigt grunt med rotklumpen högst 5cm under markytan blir den snabbare blombar. Rena arter kan även frösås, men det

tar lång tid innan fröet gror.

Praklysing *Lysimachia punctata,* växer intill älggräset. Toppdressa varje år. Vattna under torra perioder. Förökas genom delning vår eller höst. Sprider sig lätt genom underjordiska löpare. För att motverka spridning bör man dela och plantera om plantan vart annat till vart tredje år.

Riddarsporre, okänd sort, växer mitt i rabatten. Den vill ha rejäl markfukt från tidig vår till försommar, annars blir plantorna mer mottagliga för mjöldagg under en varm och torr högsommar. Mår bra av förnuftigt tillförd gödsling, helst ett långsamverkande material. Förbättra gärna jorden med kompost. Näringsfattig jord kan även behöva tillskott av välbrunnen stallgödsel. Gödslingen kan med fördel ske vid två tillfällen, tidigaste vår och tidigt under högsommaren efter första blomning. Om de överblommade stänglarna klipps ner forceras som regel en höstblomning vilken kan vara av högst olika kvalitet beroende på väderlek. Framtvingad andra blomning får också klenar blomning påföljande år som följd. Uttunning av stängselskott kan utföras under våren om plantan har tendens att sticka upp många stammar men med gles eller svag blomning. Lämna de 3-5 kraftigaste anlagen och klipp av övriga. Gamla stammar bör kapas helt så snart de nya skotten hunnit bli 10-20cm höga. Klipp gärna tillbaka plantan efter höstens första frost, det minskar risken för svampproblem. Uppbindning kan bli nödvändigt i vindutsatt läge. Genomför i så fall detta innan plantan är fullt utvuxen och blomningen börjat. Var försiktig när du kör ner störar eller liknande i marken så du inte skadar rötterna. Riddarsporren kan frösås. Förkultivera inomhus i mars-arpil och plantera ut när frostrisken är över.

Saffranslilja, *Lilium croceum*, tre saffransliljor växer i rabatten. Detta är en varietet av brandlilja (*Lilium bulbiferum*) vilken saknar bulbiller/groddknoppar i bladvecken. Förökning kan ske genom sidolökar eller frösättning. Sidolökar bildas vid sidan av löken eller vid stjälken, dessa kan försiktigt lossas och planteras på nya ställen. Är de mycket små, plantera dem i kruka som grävs ner i jorden och låt dem växa till sig där de första året. Detta är det snabbaste sättet att få nya blommor. Skörda frön på hösten när frö-

kapslarna är bruna och börjar spricka upp. Bäst är att så redan på hösten. Fröna måste först ha en värmeperiod och sedan kallt under flera veckor för att under följande värmeperiod sätta upp de första bladen över jorden. Normalt tar det två år. Det kan ta lång tid innan frön börjar blomma - upp till åtta år från sådd till första blomman. Plantera på vår eller höst.

Svärdslilja, *Iris pseudacorus*, ett exemplar växer i mullbänkens södra ände. Ska lämnas ifred på växtplatsen om den kan tillåtas sprida sig, annars krävs delning och omplantering med jämna mellanrum. Har krypande rhisomer/ jordstammar och bildar ofta stora bestånd.

Teveronika *Veronica chamaedrys*, växer i gräsytan. Visar på en lång kontinuitet och liten eller ingen gödsling och kemisk bekämpning.

Toppklocka/Byaskvaller *Campanula glomerata*, växer i gräset framför rabatten. Smeknamnet byaskvaller kommer sig av att den sprider sig så snabbt. Toppklockan kan bli ganska gammal som trädgårdsväxt och den klarar sig länge på samma plats utan skötsel. Klipp efterhand bort vissna blommor genom gräsklippning. Förökas genom delning, höst eller vår, eller frösådd i februari-mars. Sådden måste hållas jämnt fuktig men får aldrig stå blöt. När fröna grott placeras sådden svalare och mycket ljust.

Trädgårdsiris *Iris germanica*, växer bakom svärdsliljan i rabatten. Den älskar hopplösa lägen och mager jord, trivs praktiskt taget överallt där det är torrt och soligt. Iris blommar inte om rhizomerna, rotknölarna, ligger för djupt i jorden. Vid plantering ska de läggas horisontalt. Översidan ska anas vid jordytan. Efter några år kan plantorna ha sjunkit ner. Lyft dem då genom att sticka ned en grep under rotsystemet en bit från plantan. Skaka den försiktigt och lyft upp till marknivån. Fyll på med jord i hålet under plantan. Nyplanterad iris måste ha fuktig jord tills de rotat sig. Därefter vill den ha torra fötter. Övervattning är ett vanligt skäl till att en planta dör. Gödsla snålt, benmjöl rekommenderas. Ge en liten dos tidigt på våren, en

andra lika lätt dos en månad efter blomning. Klipp ned bladverket innan ny tillväxt börjar på våren. Klipp bort den överblommade stjälken. Dela plantorna när det bildats en häxring runt moderrhizomen, den förökar sig i sidled. När ringen är full efter 3-5 år är det dags för delning. Gör 3-4 nya plantor av ringen så blommar de redan följande sommare.

Vippslide *Aconogonon divaricatum*, kallas även bergsknäa. Ett stort bestånd växer i rabattens norra ände. Den är ingen buske utan en storvuxen perenn som kommer upp varje vår. Bör beskäras ner till marknivå på våren. Den kan behöva bindas ihop, så att den ska stå emot en störtskur, annars kan den lägga sig. Den är ganska expansiv och sprider sig via rotutlöpare. Rötterna är djupgående vilket gör den svår att få bort. Delning kan göras höst eller vår.

Vit krollilja *Lilum martagon* var. album, växer mitt i rabatten. Den mår bäst om det är lite fuktigt. Vegetativ förökning genom bulbiller/groddknoppar saknas men den förökar sig lätt genom sidolökar och frösättning. Sidolökar bildas vid sidan av löken eller vid stjälken, dessa kan försiktigt lossas och planteras på nya ställen. Är de mycket små, plantera dem i kruka som grävs ner i jorden och låt dem växa till sig där de första året. Detta är det snabbaste sättet att få nya blommor. Skörda frön på hösten när frökapslarna är bruna och börjar sprica upp. Bäst är att så redan på hösten. Fröna måste först ha en värmeperiod och sedan kallt under flera veckor för att under följande värmeperiod sätta upp de första bladen över jorden. Normalt tar det två år. Det kan ta lång tid innan frön börjar blomma - upp till åtta år från sådd till första blomman. Plantera på vår eller höst.

Källor

Tryckta källor:
Andréasson, Anna & Wedelsbäck Bladh, Katarina, *”Träd- och buskuppropet”*

Jordbruksverket, *”Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvärden”*

Månsson, Lena & Johansson, Bertil K, *”Perenner i din trädgård – till nytta och fägring”*

Nylén, Bo, *”Nordens flora”*

Wallenquist, Inga, *”Våra älskade torpväxter och hur vi odlar dem”*

Wright, Michael & Alm, Gustaf, *”Trädgårdens prydnadsväxter”*

Intervjuer:
Intervju med Else-Marie Sundberg 130627 av Asta Burvall, Skellefteå museum

Skellefteå museum
Nordanå
Box 146
931 22 Skellefteå
Tel. 0910-73 55 10